DOI: 10.59277/PL.2025.28.10

CONTRACȚIUNEA LOGICĂ. O NOUĂ IMAGINE A FORMALULUI (II)

CEZAR ROȘU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”, Academia Română

THE LOGICAL CONTRACTION. A NEW IMAGE OF THE FORMAL (II)

Abstract: All formal logic operates with the universal. In Constantin Noica's view, this is its weak point, because the universal is postulated and abstract (a simple summation of generals). From this arises its necessity, but this necessity is only apparent. The universal must be defined, so it will need to seek its own necessity. In the new formalism proposed by Noica, the known logical forms become condensations of the logical process, but along a different path of formalization – opposite to classical logic – namely from the complex to the simple, with contraction occurring in the opposite direction along: syllogism → judgment → concept. In the syllogism, the first expression of necessity emerging in the logical process is reflected, namely the causal sequence (as Aristotle said, the syllogism represents knowledge through causes). In the judgment, the second form of necessary relation is reflected: substantial inherence or, in the active thinking of moderns, functional dependence. In the concept, the third form is reflected: community, and with a horizon of reality, the concept becomes a system. The syllogism is now structured with the help of only three profases from the six generated in the logical field: the delimitative (G–D), the integrative (I–G), and the determinative (I–D), which, depending on the syllogistic figures they form, become in turn the major premise, minor premise, or middle term.

Keywords: universal, syllogism, judgment, concept, general, determinations, individual, delimitative, integrative, determinative, rules of syllogistic figures, axiom of the syllogism.

Reflexiunea organizată, aşa cum a încercat s-o sugereze Constantin Noica în prima parte a lucrării departamentale pe anul 1969, *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, asupra expansiunii gândirii către necesitate, deci către temeiuri, o numește logică materială sau reală. Negaţia ei, contracţiunea gândirii, ducând la închegarea formelor logice cunoscute, nu poate fi decât logica formală numită în *Scrisori despre logica lui Hermes*, logica lui Ares, iar sinteza lor, o expansiune a contracţiunii conceptului obţinut în plinătatea lui la capătul acestui proces, ar fi reprezentată de logica speculativă sau filosofică. Din perspectiva gândirii „reale” nu putem vorbi despre trei logici, ci despre una singură; ele „ţin laolaltă, ca trei momente ale aceleeaşi gândiri în desfăşurare. O putem numi în întregul ei logică reală şi sugerăm prin ea o perspectivă, în sânul căreia formalul să nu se mai opună în chip rigid dialecticului, ci să fie termenul de legătură între acesta şi un moment logic mai originar, cel descris de cuplul logic. Logica formală se va dovedi o simplă etapă în

logica realului, care îşi curmă o clipă, cu formalul, procesualitatea, spre a o face posibilă pe o treaptă mai ridicată, ca procesualitate dialectică”[1].

Cu primul moment, cel al expansiunii, gândirea a căutat să obțină tipuri de necesitate care să-i permită gândirii să-și continue drumul asimptotic al cunoașterii.

Într-o logică reală – potrivită ontologiei sale (a ființei în cele ce sunt) – ce reflectă o lume a determinismului statistic, pentru care necesitatea și întâmplarea sunt imanente simultan realității, necesitatea poate să apară sau nu, iar dacă apare, să se desăvârșească sau nu. O astfel de logică trebuie să depășească constrângerile logicii formale și să aibă toleranță la erori. Am constatat, în cadrul studiului asupra logicii materiale, că această toleranță poate constitui un adevărat principiu al noii logici și face ca modelul ontologic să nu se blocheze, să fie în permanentă deschidere, iar în plan logic parametrii (determinațiile) să nu fie prea fin reglați, încât, sub influența solicitărilor mediului extern, să nu se ajungă la blocaj. Sub presiunea mediului extern, cuplul format de individual și general își multiplică determinațiile într-un orizont al conversiunii generator, atât al categoriilor, cât și al formelor consacrate ale logicii (văzute însă din perspectiva celor trei termeni ontologici). Doar cu punerea la lucru a triunghiului logic (corespondent al modelului ontologic), logica ar putea institui cunoașterea lumii în toată complexitatea ei. Însă termenii nu sunt desfășurați (în ordine explicită, în trei momente) ca la Hegel, ci sunt înfășurați (în ordine implicită, dați toți deodată) în codul care conține programul propriu după care se desfășoară tot ce este în real. Programul nu se derulează totdeauna până la capăt, cum era silit să o facă în desfășurarea hegheliană, iar termenii nu vor fi inerți, constante puse din exterior în relaționare, ci variabile, relaționarea făcându-se între termeni procesuali cu devenire proprie. Modelul, deși același ca structură peste tot în sânul ființei, nu se realizează la fel în fiecare realitate și, în plus, în fiecare dintre ele nu se realizează dintr-o dată, ci treptat, gradual. Astfel, fiecare lucru este în permanent proces, într-o permanentă schimbare, dar nu una haotică, ci ordonată de programul propriu spre derularea lui cu succes, spre saturarea generalului. Numai că programul nu a dus, în grupele cantității și calității, la saturarea generalului, căci nu a găsit necesitatea care să dea universalul, cu care operează cel de-al doilea moment al logicii reale – contracțiunea logică, deși acționa în aceste grupe principiul toleranței la erori. Abia în grupa relației am găsit tipuri de necesitate capabile să definească generalul, dar necesitatea cauzală (succesiunea), substanțială (inherența) și cea funcțională (dependența) ne apăreau sumare în comparație cu necesitatea ivită în sânul comunității: necesitatea deschiderii către întreg.

Cu generalul definit, gândirea își poate întrerupe procesul, îl poate decupla dându-i universalitate, prefăcându-l astfel în general abstract, adică în simplă totalizare de individualuri. Cuplul logic se va transforma într-o simplă noţiune, determinaţiile devenindu-i note constituindu-i comprehensiunea, iar individualurile sfera, al căror raport în noua formalizare, cum vom constata, nu va mai fi în raportul invers al „intensiunii obiective” de natura explicației, nici de menținere a sferei în cazul „intensiunii subiective” întâlnită în procesul expunerii, ci într-un raport direct, în care

[1] C. Noica, *Pentru o teorie a câmpurilor logice,* în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 254.

odată cu sfera crește și conținutul – în cazul „intensiunii comprehensive" de natura înțelegerii, unde nu va mai fi vorba de noțiune, ci de concept.

Logica tradițională s-a înălţat întreagă pe baza aceasta şubredă, așa cum o considera Noica, a noțiunii. El va da o nouă imagine a formalului. În noua formă de fixaţie a procesului logic propusă de Noica, formele logice cunoscute devin condensări ale procesului logic, iar contractarea se va face în sensul opus, pe direcția silogism-judecată-concept. În silogism se va reflecta prima expresie a necesităţii ivită în procesul logic, anume *secvenţa cauzală* (silogismul reprezintă o cunoaştere prin cauze, spunea Aristotel); în judecată se va reflecta a doua formă de relaţie necesară, *inerenţa substanţială* sau, cu gândirea activă a modernilor, *dependenţa funcţională*, iar în concept cea de-a treia, *comunitatea* și, având un orizont de realitate, conceptul devine *sistem*.

Spre deosebire de mişcarea circulară a expansiunii logice, în noua formalizare aceasta se va desfășura mecanic, cu câte doi termeni însumați asemeni adunării vectoriale într-un câmp. Formalul se va putea folosi de aceste însumări numite profaze, pe care le-a generat logica materială și nu va mai fi *nevoie* să recurgă la „noţiune şi judecată, spre a reconstitui chipul silogismului, ci îi putem încerca direct conturarea, pe baza elementelor de logică reală, individual, determinaţii, general"[2]. Însă numai trei dintre profaze, din cele șase, vor alcătui silogismele aristotelice. „Justificarea ar consta în faptul că celelalte trei rostiri: generalizanta (D–G), realizanta (G–I) și particularizanta (D–I) nu pot servi unei explicații cauzale, pe care e clădit silogismul. Generalizanta nu poate constitui un regim de necesitate pentru individual, căci nu spre individual trimite, ci către general; realizanta nu-și subsumează cauzal, adică mijlocit, individualul, ci instituie direct necesitatea, iar particularizanta nu poate constitui nici ea regimul necesității, refuzând deliberat generalul, spre deosebire de determinativă, care e și ea lipsită de general, dar tinde către el, căci aici este vorba de carența, nu de refuzul lui. Se pune întrebarea dacă se pot construi și alte silogisme în afara celor clasice[3]. Un astfel de formalism ar putea fi încercat în fizica cuantică, în care cauzalitatea e pusă sub semnul întrebării sau în fizica actuală a morfogenezei și a structurilor disipative și în psihologie în legătură cu sincronicitatea, care ar putea deveni una din categoriile unei logici noi.

Silogismul clasic e de ordinul contemplativului[4], deci va folosi integranta: (I–G) – o ridicare nemijlocită, directă a individualului la general; delimintanta (G–D) – o definire a generalului, printr-una din determinările lui și un transfer de proprietate a generalului la individual – o determinativă (I–D). Contracţiunea logică, atât cea tradițională (care utilizează metoda deducerii ex principiis), cât și cea logico-matematică (care utilizează calculul sau metoda deducerii axiomatice) realizează transferul determinațiilor de la general la individual pornind de la scheme axiomatice

[2] *Ibidem*.

[3] C. Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, București, Editura Cartea Românească, 1986, p. 87.

[4] Termenii ontologici și cele șase cupluri numite de Noica profaze, ce constituie structura lor dinamică, se desfășoară de-a lungul a două cicluri: contemplativ și rezolutiv. Primul circuit de gândire este cel al gândirii antice, cel filosofic, al doilea, cel al gândirii lumii modern, cel științific. (Cf. C. Noica, *Pentru o teorie a câmpurilor logice,* în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 245)

fără realitate, dar care pot anticipa realitatea. În logica reală, nu va mai fi nevoie să apelăm la termenii tradiționali (noțiunea și judecata) și în plus formalizarea nu se va mai face în modul clasic, pe drumul: noțiune-judecată-silogism[5], ci va fi expusă prin parcurgerea drumului în sens opus[6]. „Dacă prin silogism se arată – şi lucrul e evident în exemplele felurite ce se dau în logici – că între un termen individual, unul general şi o determinaţie, care este (sau nu) a amândurora, se pot crea diverse legături prin diverse mijlociri, atunci vom spune, anticipând, că silogism de figura I se va numi cel care se obţine prin mijlocirea generalului, de figura II cel obţinut prin mijlocirea determinaţiei şi de figura III, prin individual”[7].

1. Cu generalul drept mediu mijlocitor și două premise ce conţin termenul general, o delimitantă (s-o numim profaza majoră) şi o integrantă (numită în continuare profaza minoră), silogismul figurii I va obţine drept concluzie o rostire care nu va mai conţine termenul general, deci o determinativă. Cu exemplele lui Noica, judecățile: *Toate metalele sunt bune conducătoare de electricitate* (premisa majoră); *mercurul este un metal* (premisa minoră) și *mercurul este bun conducător de electricitate* (concluzia) din logica clasică și relațiile din logica matematică: ⌉ x > y (în limbaj natural: *fiecare x este mai mare decât y*); z = x (z este x) și z > y (*z este mai mare decât y*) și fiind de ordinul evidenței faptul că *metal* sau *fiecare x* reprezintă generaluri, *mercur* sau x, y și z, individualuri, iar *bun conducător* respectiv *mai mare decât*, determinații, se pot construi, în noua formalizare, silogisme sau, în cazul logici matematice, stări de fapt și situații obiectuale. Renunţând deci la procedeul obişnuit, de a transforma determinaţia în „clasa obiectelor ce posedă acea determinaţie”, spre a se facilita jocul sferelor ce se pătrund una într-alta sau la operațiile de apartenență și incluziune dintre clase, silogismul figurii I devine unul în care o proprietate a generalului (exprimată de delimitantă) e transferată de către acesta (cu integranta) individualului, având ca rezultat o determinativă[8].

Faptul că delimitanta are un caracter de necesitate care se răsfrânge în concluzie asupra individualului (dezvăluie un aspect din natura generalului) a decis, în accepțiunea clasică drept regulă a silogismului, cel puțin pentru figurile I și II, că majora trebuie să fie universală. Dar acest caracter de necesitate este iluzoriu, întemeindu-se pe aspectul cantitativ al universalului dat de formularea, din exemplul de mai sus, *toate metalele* și toată logica formală tradițională operează cu universalul[9]. Numai că aici universalul este pus, nu dedus. În logica nouă nu universalul dă

[5] O asemenea imagine a formalului nu mai poate fi păstrată decât în scop didactic și de altfel nici din punct de vedere istoric nu se susține o asemenea imagine căci, așa cum observase N. Hartmann, spune Noica, anticii nu au cunoscut termenul noțional decât atunci când au obținut silogismul.

[6] În măsura în care în indeterminarea de început din câmpul logic se ivesc categoriile, inclusiv judecata finală a concluziei, așa cum arată Noica în *Scrisori despre logica lui Hermes*, putem spune că totul se petrece răsturnat: prin condensarea câmpului logic apare mai întâi silogismul, care va da judecata și noțiunile.

[7] C. Noica, *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 254.

[8] *Ibidem*, p. 255.

[9] Aspectul cantitativ al universalului ca simplă însumare de părți, adică de simplă afirmare a unui același (dacă toți sunt muritori, atunci și fiecare dintre ei este muritor) în cadrul întregului, a dus la acuzația de tautologie a silogismului, spre deosebire de general, care indicând natura unui gen, ține de esența logicului, în sensul reflectării lui același în fiecare moment al întregului.

necesarul, ci invers, și asta o demonstrează faptul că silogismul se întemeiază aici pe o delimitantă în care nu universalul, ci generalul își face lucrarea. Activitatea efectivă a gândirii nu poate opera decât cu un general concret, care este întotdeauna unitar și întreg (el nu se împarte în elementele constitutive, ci se distribuie fără să se împartă). Universalul e o însumare de exemplare și se opune particularului, generalul însă reprezintă natura unui gen și își opune individualul – element central al logicii reale, care nu se construiește pe linia hegeliană: general-particular-singular, ci pe cea a triunghiului: general-determinații-individual. În *logica reală*, necesitatea căutată pentru a da universalul nu ține de cantitativ sau calitativ din ale căror grupe nu pot fi reținute decât tipuri de necesitate slabă. Ea ține de relațional, dar nu obține nici aici, cu necesitatea cauzală (succesiunea), substanțială (inherența) sau funcțională (dependența), decât o necesitate sumară în comparație cu necesitatea ivită în sânul comunității. Dacă universalul poate fi construit printr-un procedeu de continuitate ce ține de omogenitatea domeniului[10] în care este definit, necesitatea apare printr-un salt într-un domeniu heterogen[11] (dat, cum am văzut *în cadrul expansiunii*, de principiul de excluziune al lui Pauli[12]). În triunghiul logic, generalul nu are cantitate, iar determinația doar calitate. Cantitate nu are decât individualul, „care acum, în logica formală, a pierdut unicitatea din sânul cuplului şi se lasă multiplicat oricât". El singur va aduce în silogism precizări cantitative, ca „universal" şi „particular", iar în figura a III-a – unde va lipsi din premise delimitanta – „individualul va trebui luat cel puţin odată în chip universal, dar numai spre a crea regimul de necesitate pe care până aci îl aducea delimitanta. Dacă, deci, silogism înseamnă concludere necesară, el trebuie înţeles sub semnul necesităţii, nu al universalităţii (cantitative), care e o consecinţă a acesteia, doar"[13].

Sub semnul delimitantei, pe care se întemeiază și a integrantei, care trimite la cauză, silogismul nu mai poate fi acuzat de tautologie, atât timp cât el presupune, prin premisele sale, contemplația și modulațiile culturii[14], ce aduc noutatea, neașteptatul. În cazul integrantei, noutatea o găsim peste tot în cuceririle științei, cum este cazul exemplului de mai sus – *mercurul este un metal*, „când nu e, firește, o integrantă de la sine obținută («Socrate este om»)"[15]. Cu generalul prezent în cele două profaze se aduce individualului, prin noua determinație, o înfățișare neașteptată: dacă până și Socrate este muritor, atunci cu siguranță toți oamenii sunt muritori. Nu este cazul

[10] În care sinteza omogenului (sinteza diversului cantitativ-extensiv de agregare, ca și cea a diversului calitativ-intensiv de aliere) nu conține atributul necesității, întrucât elementele diversului nu-și aparțin în mod necesar unele altora.

[11] Unde sinteza eterogenului este una a conexiunii necesare și conține atributul necesității, căci elementele diversului aparțin în mod necesar unele altora, cum e raportul cauză – efect în lumea fizică sau interacțiunile din sânul comunităților umane.

[12] Care este un proces anastrofic asemeni saltului în vidul logic în care totul s-a răsturnat (*anastrophein* = a răsturna), în sensul refacerii unității contingente a deteminațiilor individualului ca posibilitate bănuită a ființei într-una asigurată a raționalității (conștiința devenirii întru ființă) într-un alt loc, al unei suprastructuri de care țin determinațiile necesare ale generalului Procesul anastrofic din cadrul cuplului va da necesitatea în sensul ei tare, cea cu care poate începe procesul formal (de fixație).

[13] C. Noica, *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 255.

[14] A „gândirii mature, ce a atins treapta definiției, dar una mișcătoare și suplă" (*Ibidem)*, una a „explicației prin general, la care se ajunge din necesitatea de a conclude" (Cf. *Scrisori...* p. 86).

[15] C. Noica, *op. cit.*, p. 255.

premisei *Socrate este om* din logica tradițională unde *om* este înțeles nu ca general, ci ca universal. În cazul logicii reale, *om* nu reprezintă același lucru în cele două premise, căci în minoră reprezintă natura unui gen (*tode ti*).

Procesul gândirii în permanentă deschidere în expansiunea lui către necesitate conclude încercând să se desfășoare între cei trei termeni: general, determinații, individual. Procesualitatea circulară a logicii materiale devine o mișcare mecanică între acești termeni luați câte doi, în care concluzia va fi o însumare asemenea calculului vectorial. Noica încearcă, pe bună dreptate, schematismul vectorial într-un câmp logic, care ar putea fi înțeles ca o altă formă de existență a formelor logice, prin analogie cu câmpul din fizică, care reprezintă o altă formă de existență a materiei, unde în spațialitatea configurativă a lucrurilor apare sensul și direcția. Schematic, silogismul figurii I va fi un triunghi direcționat asemănător adunării vectorilor, în care latura rezultantă I–D (concluzia) va fi între originea primului vector și extremitatea celui de-al doilea cu săgeata orientată spre extremitatea celui de-al doilea. Schematismul vectorial se potrivește silogismului aristotelic în ceea ce privește modurile silogistice: Barbara pentru individualul luat universal și modul Darii pentru cel luat particular: dacă numai unii sunt sub lege, atunci numai ei primesc determinația necesară. Dar se potrivește și în cazul în care o determinație nu se transferă individualului și apar astfel cele două forme negative ale figurii I. Categoria negației, generată în cuplul logic din înfruntarea limitelor individualului cu nelimitatul generalului, care cuprinde și posibilul, „apare acum sub chipul calității rostirilor cu privire la determinații. (Căci aşa cum cantitate nu există decât la individual, calitate are doar determinaţia.) Integranta am văzut că nu putea fi negativă aici; doar delimitanta va fi aşa, arătând că generalul nu posedă o determinaţie. De aci vor rezulta celelalte două moduri ale figurii întâi, indicând că nici individualul, luat total sau parţial, nu posedă determinaţia respectivă”[16]. Transferul sau absența lui prin general a unei proprietăți a individualului este caracteristica esențială a figurii I.

De fiecare dată când vom dori să aplicăm o teorie, o lege sau reguli generale unor cazuri particulare vom folosi modurile silogismului de figura întâi. Acest lucru este posibil pentru că ele sunt structurate pe ceea ce fundamentează deducția silogistică și s-a numit axioma logicii tradiționale: *dictum de omni et nullo* (ceea ce se spune afirmativ sau negativ despre întreg, se poate spune și despre fiecare din părțile lui). Când este vorba nu despre sferă, ci despre comprehensiune, axioma devine: *nota notae est nota rei ipsius* (proprietatea proprietății unui lucru este proprietatea lucrului însuși).

Chiar și regulile de bază ale silogismului figurii I sunt deduse firesc, spune Noica, cu ajutorul profazelor și a termenilor logico-ontologici din care sunt alcătuite. Prima: silogismul este valid dacă premisa majoră este universală reiese din faptul că majora este o delimitantă; a doua: silogismul este valid dacă premisa minoră este afirmativă atâta vreme cât individualul se integrează legii, spre a da seama de ea.

2. Aceleaşi trei profaze alcătuiesc și silogismul figurii a II-a, adică delimitanta, integranta şi determinativa, dar structurate diferit. Nu generalul va fi mediu

[16] C. Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes,* București, Editura Cartea Românească, 1986, pp. 86–87.

mijlocitor, ci determinația. Premisele vor fi așadar cele care o conțin: delimitanta şi determinativa, concluzia va fi dată de o integrantă. Cu exemplele citate de Noica dintr-un tratat de logică: „*Orice plantă conţine celuloză* sau *orice ferigă se înmulţeşte prin spori* – delimitante; a doua premisă: *nicio hidră nu conţine celuloză* sau *această plantă nu se înmulţeşte prin spori* – determinative negative”[17], ale căror concluzii sunt: *nicio hidră nu este plantă* și *această plantă nu este ferigă*, se ajunge la niște integrante imposibile. Spre deosebire de prima figură, unde mijlocitorul apărea de două ori în premise, odată ca subiect, a doua oară ca predicat, determinaţia acestei figuri e cea rostită de două ori în premise, dar de data aceasta doar ca predicat. Apare însă o problemă: dacă generalul se delimitează după o determinaţie şi individualul *are* acea determinaţie, rezultă oare ceva necesar în concluzie? În figura I, subiectul și predicatul concluziei își păstrau valoarea în premise (aveau și acolo tot rol de subiect și predicat), încât relația lor în concluzie apare drept naturală și de aceea Aristotel însuși își caracteriza prima figură ca fiind perfectă. Aici, după ce a apărut ca subiect în premisă, termenul major devine predicat în concluzie, încât silogismul figurii a doua și modurile lui au fost considerate de Aristotel imperfecte. Această schimbare nu mai apare drept naturală, așa încât, din faptul că au aceeaşi determinaţie, nu poţi şti dacă individualul se lasă integrat de acel general. În schimb, dacă *nu* au o aceeaşi determinaţie, cu certitudine integrarea nu va avea loc (dacă proprietatea comună nu îngăduie integrarea, cu siguranţă una necomună o interzice) și ca urmare concluzia nu poate fi decât negativă. Schematic, avem în acest caz o scădere vectorială, negativul fiind simbolizat prin sensul opus al vectorului integrant. Din faptul că delimitanta poate fi afirmativă sau negativă, iar determinativa universală sau particulară, avem și în figura a II-a de asemenea patru moduri.

Regulile acestei figuri, pe care un Petrus Hispanus doar le enunța în *Summul*e *logicales* ca simple constatări, ele fiind demonstrate mai târziu, și anume: în orice silogism valid de figura II premisa majoră e universală și orice silogism valid de figura II are o premisă negativă, rezultă și ele imediat. Prima, din faptul că este o delimitantă, iar a doua din imposibilitatea determinației de a media între individual și general. Dacă faptul că generalul putea fi mediu între individual și determinație era caracteristica esențială a figurii întâi, faptul că determinația nu poate fi mediu între individual și general este caracteristica esențială a figurii a doua.

Figura a treia silogistică, tratată, după Noica, ca o Cenușăreasă a gândirii, va necesita un spațiu mai larg și o vom trata în numărul viitor.

[17] Idem, *Pentru o teorie a câmpurilor logice,* în *Studii de istorie a filosofiei românești*, *vol. XI*, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 256.